

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Boekbespreking van: Die Deutsche Inflation 1914-1923; Ursachen und Folgen in internationaler Perspektive

Schendelen, M.P.C.M. van

Citation

Schendelen, M. P. C. M. van. (1983). Boekbespreking van: Die Deutsche Inflation 1914-1923; Ursachen und Folgen in internationaler Perspektive. *Acta Politica*, 18: 1983(1), 89-92. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3452387>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3452387>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

- Gallhofer, I. N., Saris W. E., 1982 b, A decision theoretical analysis of decisions of the Dutch government with respect to Indonesia, (Quality and Quantity). *Indonesië in de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties*, november 1948-januari 1949, publikaties van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, nr. 9.
- Montgomery, H., Svenson, O., 1976, On decision rules and information processing among multi-attribute alternatives, *Scandinavian Journal of Psychology*.
- Neumann, J. von, Morgenstern, O., 1953, *The Theory of Games and Economic Behavior*, Princeton University Press.
- Simon, H. A., 1957, *Models of Man, Social and Rational*, New York, J. Wiley.
- Saris, W. E., Gallhofer, I. N., 1981, A coding instrument for empirical research of political making (manuscript).
- Smit, C., 1962, *Deliquidatie van een imperium, Nederland en Indonesië 1945-1962*, Amsterdam, Arbeiderspers.
- Svenson, O., 1979, Process descriptions of decision making, in *Organizational Behavior and Human Performance*.
- Taylor, A. M., 1960, *Indonesian independence and the United Nations*, Stevens and Sons Limited, London.
- Vlek, Ch., Wagenaar, W. A., 1979, Judgement and decision under uncertainty, in *Handbook of Psychonomics*, vol. II, Michon, J. A. a.o. eds., North Holland Publishing Company.

Boekbesprekingen

Carl Ludwig Holtfrerich, **Die deutsche Inflation 1914-1923; Ursachen und Folgen in internationaler Perspektive**, Walter de Gruyter, Berlin, New York, 1980, 360 Seiten.

Inflatie wordt door velen gezien als een ernstig probleem, zo niet een crisis op zich. Zij wordt ook vaak verklaard uit crisismoments van in eerste instantie niet-financiële aard, zoals bij voorbeeld een oorlog die consumptiegoederen schaars maakt, een natuurramp die een soortgelijk effect sorteert, of een sombere toekomstverwachting die hamsterwoede kweekt. De ene crisis veroorzaakt soms de andere. Uit een oorlog komt een inflatie voort en uit een inflatie een ernstige ontwrichting van de heersende normen en waarden. In elk politiek stelsel komen wel eens crisismoments voor. Vrijwel elk politiek stelsel heeft dan ook wel eens een meer of minder ernstige inflatie ervaren. Economische geschiedkundigen (in Nederland vooral Slicher van Bath) hebben talrijke gevallen uit het verleden beschreven, variërend van opgedreven voedselprijzen in het Oude Rome tot de tulpenhandel ('wind-handel') in de Hollandse Republiek. Wie zich wil overtuigen van de algemeenheid van het verschijnsel inflatie in de huidige tijd kan terecht bij L. Krause and W. Salant (eds.), *World-wide inflation* (Brookings, Washington, 1977) en bij vrijwel elk desbetreffend rapport van de Wereldbank of de OECD.

Sommige politieke stelsels zijn door hun inflatie vermaard geworden. Als topscorer wordt vrij algemeen gezien het Hongarije van 1946, aan de vooravond van de communistische staatsgreep. In dat jaar vol binnenlandse wanorde en geweld bracht de staatsbank bankbiljetten uit van szazmillio B-pengo, dat is honderd miljoen maal een biljoen pengó. De om haar inflatie eveneens vermaard geworden. Weimar-republiek heeft het 'slechts' gebracht tot biljetten van honderd biljoen mark. Bankbiljetten zijn soms als poëzie: de drama's van het leven worden samengevat op een paar vierkante centimeter.

Over de Duitse inflatie van 1914 (uitbreken Eerste Wereldoorlog) tot aan 1924 (geldsanering) gaat de bovengenoemde studie van Holtfrerich, die in Frankfurt am Main hoogleraar sociaal-economische geschiedenis is. Holtfrerich benadert zijn onderwerp klinisch. Waarde-oordelen zegt hij te willen vermijden. In drie opeen-

volgende delen behandelt hij indicatoren, factoren en effecten van de Duitse inflatie.

Met een handvol *indicatoren* laat Holtfrerich zien dat er inderdaad inflatie was. De ontwikkeling van de groothandelsprijzen, de wisselkoers van de dollar, de kosten van levensonderhoud, de prijzen van voedingsmiddelen, de hoeveelheid liquiditeiten, de geldomloop, de kleinhandelsprijzen – deze en andere indicatoren van inflatie geven alle een gigantische inflatie aan. Zelfs de prijzen op de Berlijnse zwarte markt en de oplopende bedragen die een standaard gezin van vier personen in het Berlijn van 1920 kwijt was aan zijn levensonderhoud, uitgesplitst naar uitgaven zoals voeding en kleding, zijn statistisch in kaart gebracht. Het lijkt alsof de auteur heeft willen voorkomen dat er ooit mensen opstaan die het bestaan van deze inflatie ontkennen. Hij had overigens nog meer indicatoren kunnen hanteren; onvermeld laat hij aardige indicatoren van liquiditeiten-volume, zoals de toename van het aantal drukkerijen van bankpapier (in 1922-23 ruim dertig in continue dienst) en van het aantal districten, steden, gemeenten en bedrijven dat van hun (traditionele of nieuw verleende) muntrecht gebruik maakte. Holtfrerich plaatst zijn indicatoren tegen de achtergrond van de toenmalige en ten dele ook de hedendaagse discussies over de geldige meting van inflatie. Hij maakt de lezer duidelijk op hoeveel verschillende manieren inflatie geoperationaliseerd en gemeten kan worden, hoe weinig verschillend overigens de uitkomsten en conclusies in het specifieke geval van de Duitse hyper-inflatie ook zijn.

Vier factoren van de Duitse inflatie worden behandeld: het financiële beleid van de nationale overheid, de kredietpolitiek van de Rijksbank, de ontwikkeling van de produktiviteit, en de vraag naar geldmiddelen. De eerste factor omvat drie componenten: het beleid inzake de oorlogsfinanciering (1914-1918), de staatsschulden en de bij Verdrag van Versailles opgelegde herstelbetalingen. De verschillende factoren leveren bij elkaar het volgende beeld op: Duitsland komt zeer verarmd uit de oorlog te voorschijn; goederen zijn schaars en, voor zover buiten de distributie om verkrijgbaar, duur; de Rijksbank voert, mede om aan de herstelbetalingen wat gemakkelijker tegemoet te komen, een ruim monetair beleid, waarbij de geldpers een steeds belangrijker beleidsinstrument wordt; als vanwege dit laatste Franse en Belgische troepen in 1923 het Ruhrgebied bezetten om zich de herstelbetalingen in de vorm van goederen toe te eigenen, worden voor de Duitsers goederen nog schaarser, dus duurder, en neemt de vraag naar geld nog verder toe, aan welke vraag steeds meer via dezelfde geldpers tegemoet wordt gekomen. Holtfrerich nuanceert zijn analyse door ook te wijzen op pogingen van de Duitse overheid om een anti-inflatiebeleid te voeren, maar deze hadden hoofdzakelijk een zogeheten Sargentumeffect: terwijl men er voortdurend over praatte, verloor men de slag. Bovendien betreft hij bij zijn analyse niet alleen de toenmalige wetenschappelijke en politieke discussies over inflatie-bestrijding, maar ook de situatie in andere landen, vooral de Verenigde Staten en Engeland; in meerdere opzichten waren de beleidsmaatregelen daar niet zoveel verschillend van de Duitse, maar zij hadden wel aanzienlijk minder dramatische effecten.

Die effecten komen in het derde deel aan de orde. Zij worden nagegaan voor de terreinen van economische bedrijvigheid (conjunctuur, groei en werkgelegenheid)

en inkomensvorming en nader onderscheiden voor zowel hun binnenlandse als buitenlandse uitwerkingen. Ook in dit deel wordt het Duitse drama vooral statistisch beschreven en zijdelings met het buitenland vergeleken. Enkele gegevens: eind 1922 was bijna een derde van de vakbondsleden werkloos; de invoer daalde tot een derde van het vóór-oorlogse peil; het nationaal inkomen (tegen constante prijzen) verminderde volgens verschillende indices met 20 tot 40 procent ten opzichte van 1913; het binnenlands verbruik nam terzelfder tijd met 60 procent af; de algemene gezondheidstoestand verslechterde aanzienlijk met een daaruit resulterende stijging van ziektes en sterfte, vooral onder kinderen; en de inkomensverdeling werd in die zin sterk genivelleerd dat er steeds minder rijken overbleven. Het einde van de inflatie kwam deels onder buitenlandse druk en deels met vindingrijkheid tot stand. Eind 1923 werden de Goldmark en de Rentemark geïntroduceerd. De eerste was direct gekoppeld aan het goud, de tweede aan de geschatte waarde van de Duitse agrarische en industriële produktie op jaarbasis (een succesvolle vinding van vooral Hjalmar Schacht, de latere financieel expert van het Derde Rijk). Holtfrerich tekent daarbij aan dat binnenlands daarmee wel de inflatie, maar niet de vele andere sociaal-economische problemen bedwongen waren. Zoals de inflatie enkelen en in het bijzonder de Duitse staat ook voordeel gebracht heeft (met name goedkope herstelbetalingen en een gemakkelijke export), zo bracht de geldsanering ook nadelen van omgekeerde aard, ondanks de reductie van de verplichting tot herstelbetalingen.

Holtfrerich is zijn studie begonnen met de mededeling dat hij de factoren en effecten van de Duitse inflatie in een 'möglichst breites Spektrum' wil plaatsen. Gegeven het multi-causale en multi-finale karakter van inflatie valt daarvoor ook veel te zeggen; men zie bij voorbeeld de overzichten van Frisch en Robinson (*Journal of Economic Literature*, 1977, blz. 1289-1374). Desondanks is het uiteindelijke analyse-kader van Holtfrerich nogal smal uitgevallen. Hij heeft zich grotendeels beperkt tot de directe economische factoren en effecten. Zijn aandacht voor bij voorbeeld de factor van de binnenlandse politieke instabiliteit en het effect van de inflatie op de gezondheidstoestand van de bevolking is zeer summier. Binnen die beperking heeft hij mijns inziens een voorbeeldige, deutsch-gründliche analyse gepleegd. Maar hij werpt er zelf een wel heel scheef licht op door op verwaalde bladzijden (bij voorbeeld 135 en 190-191) er plotseling op te wijzen dat de Staat zelf, uit 'Notwehr', de grootste boosdoener van de inflatie is geweest, dat de verloren oorlog en de binnenlandse revolutie van 1918 de belangrijkste oorzaken van de staatsschuld zijn geweest, en dat de hyper-inflatie toegeschreven moet worden aan de algemene vertrouwenscrisis binnen Duitsland. Dit zijn stuk voor stuk factoren die weliswaar aansluiten bij de gezichtspunten van anderen, maar hier niet in de analyse betrokken zijn. Hetzelfde kan opgemerkt worden met betrekking tot de effecten. Ook hier geen of slechts zeer zijdelingse aandacht voor de binnenlandse politieke effecten, met name de opkomst van de NSDAP, en voor de sociaal-culturele effecten. Daarvoor moet men terecht bij andere, hier niet aangestipte literatuur, zoals de studies van Ostwald (*Sittengeschichte der Inflation*, Berlin, 1931) en Pross (*Jugend, Eros und Politik*, Bern, 1964). Het traumatische beeld van de inflatie, dat daaruit naar voren komt, verklaart wellicht waarom Holtfrerich zijn

onderwerp zo angstvallig klinisch en kwantitatief benaderd heeft en waarom hij überhaupt, ruim een halve eeuw na de inflatie, de eerste Duitser is die daarover een financieel-economische studie gepubliceerd heeft. De herinnering aan het trauma heeft het onderzoek kennelijk niet gestimuleerd en de onderhavige onderzoeker beperkt in zijn (vooral economische) analysemodel en zijn (vooral kwantitatieve) benaderingswijze. Hoe actueel het trauma van de inflatie in Duitsland nog is, bleek trouwens bij de jongste verkiezingen. Als verkiezingspropaganda bracht de CSU toen opnieuw het honderd-duizend mark-biljet van februari 1923 uit, maar in plaats van de oorspronkelijke beeltenis van Holbeins koopman Giske werd daarop de kop van Helmut Schmidt afgebeeld. De reacties hierop waren uitermate heftig: de CSU had de grenzen van 'politische Moral und Ethik' ver overschreden. Gehoopt mag worden dat ook dit taboe slijt en dat op Holtfrerichs degelijke, maar beperkte studie bredere analyses geënt gaan worden.

M. P. C. M. van Schendelen

Harold Entwistle, **Antonio Gramsci; conservative schooling for radical politics**. Routledge & Kegan Paul, London etc., 1979. (£ 3.95).

In een van de eerste jaren van zijn gevangenschap stuurde Gramsci zijn zontje Delio een meccanodoos voor z'n verjaardag. Het was een cadeau waar hij lang over had nagedacht. De meccanodoos vertegenwoordigde voor Gramsci een nieuwe cultuur en een nieuwe vorm van intellectualisme, die hij doorgaans aanduidde met de term 'Amerikanisme'. Hij was, in tegenstelling tot veel van zijn socialistische tijdgenoten, bijzonder geïnteresseerd in de ontwikkelingen in de VS, bijv. in de rationele produktiemethoden van Ford. Gramsci was als goed marxist bereid om van de tegenstander te leren. Zijn analyse van de industriële ontwikkelingen in de Verenigde Staten leidde hem tot de conclusie, dat rationalisatie van de produktie gepaard zou gaan met nieuwe vormen van maatschappelijke organisatie en andere mentale structuren op individueel niveau. De meccanodoos vertegenwoordigt een breuk met de Rousseauiaanse conceptie van leren naar de natuur. De meccanodoos is gebaseerd op welbewust door de mens ontworpen instructie, die mentaal voorbereid op een plaats in een gemechaniseerd produktieproces en een volgens abstracte principes gereguleerde, technocratische maatschappij. Weliswaar zou in de Gramsci voor ogen staande socialistische maatschappij een andere elite maatschappij en arbeidsproces sturen en zouden andere abstracte principes het geheel reguleren, maar op het fundamentele punt van planning, technocratie en bewuste sturing van leerprocessen zou die socialistische samenleving toch meer gemeen hebben met het Amerikanisme dan met de bestaande Europese samenlevingen. Vandaar – zij het niet zonder aarzeling – de meccanodoos voor Delio.

De Engelse 'educationalist' Entwistle verstaat de kunst om door middel van welgekozen en goed gedoseerde fragmenten uit Gramsci's persoonlijke correspondentie een zinnig verband te leggen tussen diens persoonlijke geschiedenis en de

ontwikkelingen in zijn denken. In eerdere publicaties¹ heeft hij al blijk gegeven van een bijzondere belangstelling voor theoretische bezinning op de vragen van opvoeding, onderwijs en maatschappij. Zijn onmiskenbare betrokkenheid bij de problematiek van de voortdurende maatschappelijke ongelijkheid in toegang tot en profijt van onderwijs, heeft hem nooit blind gemaakt voor de tekortkomingen van de radicale, neo-marxistische stroming in de onderwijssociologie, die bekend staat onder de naam 'New Sociology of Education'.² Zijn Gramsci-studie heeft dan ook niet alleen een theoretisch, politiek-filosofisch doel (een onderzoek naar de consistentie van Gramsci's opvattingen over educatie en naar de relatie daarvan met zijn politieke theorie); de studie is tevens bedoeld als kritische bezinning op de vooronderstellingen, uitgangspunten en concepten die gangbaar zijn in de onderwijssociologie en met name in de neo-marxistische stroming daarbinnen. Hoewel zijn studie zich in de eerste plaats richt op de betrokkenen bij het huidige onderwijsdebat, heeft Entwistle's werk ook politicologen veel te bieden, al zou het alleen maar zijn omdat Gramsci's educatieve theorie een integrerend onderdeel vormt van zijn algemene politieke theorie.

Pièce de resistance van die politieke theorie is het hegemoniebegrip, door vele radicale onderwijsvernieuwers het laatste decennium herontdekt en als legitimering van hun afwijzing van het huidige onderwijsstelsel gebruikt. De ironie daarvan is, dat momenteel in het onderwijsdebat onder verwijzing naar Gramsci standpunten worden ingenomen, die lijnrecht in tegenspraak zijn met de opvattingen van de Italiaanse marxist. Entwistle laat er in zijn studie geen twijfel over bestaan, dat Gramsci en de neo-marxistische auteurs die zich op hem beroepen slechts één ding gemeen hebben: het onderwijsstelsel wordt geïdentificeerd als het voornaamste instrument om hegemonie te creëren en te continueren. Entwistle signaleert terecht, dat moderne radicalen deze constatering eerder als vrijbrief gebruiken om zich verder niet meer met het hoe en waarom van die hegemonistische werking bezig te houden, dan als impuls tot onderzoek of theoretische reflectie. Er is onder radicale onderwijssociologen een sterke tendens om het westers onderwijsstelsel in toto als onderdrukkingsmechanisme in dienst van de heersende klasse af te wijzen. Gramsci zelf kwam echter tot een geheel andere conclusie. Juist omdat de school zo'n onmisbare bijdrage leverde aan de hegemonie van de heersende klasse, moest de precieze werking van en reden voor die hegemonistische school nauwgezet worden bestudeerd. Ook hier was Gramsci bereid om van de tegenstander te leren. Pas als men begrijpt hoe het onderwijs de hegemonie van de bourgeoisie continueert, kan men begrijpen hoe de school benut kan worden om de contra-hegemonie van de arbeidersklasse te bevorderen.

De actualiteit van Gramsci's denken over opvoeding en scholing blijkt duidelijk uit de centrale thema's in dat denken, die zonder uitzondering ook in het moderne onderwijsdebat op de voorgrond staan: de kloof tussen schoolkennis en de praktijk van alledag, de sociologie van het curriculum, de relevantie van het 'hidden curriculum', de problematiek van de taalachterstand, de relatie staat-onderwijs, spontaneïteit versus discipline en autoriteit in onderwijs en opvoeding, de relatie tussen ideologie en onderwijs. Gramsci huldigde echter ten aanzien van al deze punten opvattingen, die zijn neo-marxistische volgelingen, zouden zij zijn werk